

Aliyev, Ş. (2024). Rusların Azerbaycan Türklerine kasıtlı yaklaşımlarının nedenleri. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 137-146.

RUSLARIN AZERBAIJAN TÜRKLERİNE KASITLI YAKLAŞIMLARININ NEDENLERİ

Sefahet ALİYEV*

Öz: Sovyet İmparatorluğunun işgalci siyasetinin temelinde bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi ve bu coğrafyada yaşayan Türklerin zorla göçe tabi tutulması asıl gaye olmuştur. İran, Lübnan ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden getirilen Ermenilerin Batı Azerbaycan, Karabağ ve diğer yerlerine yerleştirilmesi ileride uygulanacak Türklük aleyhtarı siyasetlerin dayanak noktası olmuştur. Çar Rusya'nın bölgeyi işgal etmesinden 1812 yılında yapılan nüfus sayımına kadar Batı Azerbaycan'da yaşayan Türklerin sayısı on binden çok olduğu hâlde kısa bir müddet sonra bu sayı üç bine inmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren oluşan süreçte Ermeniler daimî olarak getirilip bölgeye yerleştirilmiş ve Türklerin ellerindeki topraklar zorla alınarak onlara verilmiş, dalga dalga yeni Ermeni göçleri bölgeye yönlendirilmiştir. Örnek olarak 1826-1828 yılları arasında on sekiz bin Ermeni ailesi göç ettirilerek bölgeye yerleştirilmiştir. Bu da Sovyet Rus siyasetinin asıl yüzünü göstermesi bakımından önemlidir. XX. yüzyılın otuzlu yıllarının dalgası Batı Azerbaycanlılarının hayatında ağız izler bırakmıştır. Öncü aydınlar, halkın düşünen beyinleri "kulak", "bey", "han", "mülk sahibi", "tüccar", "yobaz", "milliyetçi" vb. vasıflarla takiplere maruz kalmışlar. "1928-1937 yılları arasında Batı Azerbaycan'da 586 Azerbaycanlı aydın kıyımına uğramıştır". Bütün bunlar Batı Azerbaycanlılarının kıyımına maruz kalmasını ve insani felaketlerin büyüklüğünü göstermektedir. Ermeni milliyetçileri oluşan bu durumdan maharetle yararlanarak çok kısa zamanda mekruh siyasetlerini hayata geçirmeye başlamışlar. Ermeniler devlet düzeyinde 1948-1953 yılları arasında Azerbaycanlıların tarihî, etnik topraklarından büyük ölçüde sürgün siyasetinin başlangıcının alt yapısını hazırladılar. Ve 1988 yılında yaptıkları büyük kıyımlarla monoetnikleştirme (monoermenileştirme) planını tarihin ibret dersi seviyesinde gerçekleştirdiler. Böylece Batı Azerbaycan gibi büyük ve zengin medeniyet ocağı dünyanın gözü önünde parçalanıp yok edilerek tarih sahnesinden silindi.

Anahtar Kelimeler: Çar Rusya, Kafkasya, İşgal, Türk toplumu, Zengezur, İrevan, Ahıska, Ermeni problemi.

REASONS FOR RUSSIANS' DIFFERENT ATTITUDES TOWARD AZERBAIJANI TURKS

Abstract: The process going on throughout the XIX century is characterized by the map of complex situations and cunning plans developed by the empire in the administrative division of Azerbaijan as a geographical region. The issue of armenianization, as the most insidious point of this process, was developed against the Turkish society (there are other societies) in the geography of the entire region, focusing on the essence of the political-ideological system in the Caucasus. The Armenian factor stood as the basic principle in the management concept of the empire against the Turks, Georgians, Abkhazians, and Ajars. In essence, the policy directed against the entire Turkic communities in the Caucasus, the organizations of the Armenians who were deliberately moved to the region from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century,

* Doktor, Bakü Avrasya Üniversitesi, e posta: yeniavrasiya@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0002-4560-310X

political processes observed with conflicts, territorial claims, etc. resulted in the raising of such issues. In the empire's concept of occupation, changing the demographic landscape and the resettlement policy were always focused on as a goal. By facilitating the process of settlement of Armenians from different regions of Iran to Western Azerbaijan and Karabakh, as well as other areas, the basis for the subsequent periods of political strategy was created. Before the occupation of Tsarist Russia and after the occupation, for example, in the 1812 census, the local population decreased to three thousand, while the number of Turks was more than ten thousand. The subsequent process is mostly characterized by the migration of Armenians. Armenian flows started from Iran, Turkey, South Azerbaijan to North Azerbaijan in the first decades of the 19th century with the occupation of Russia. For example, the resettlement of eighteen thousand Armenian families in 1826-1828 determines the progress of the process. The wave of the 30s of the 20th century left a heavy mark on the lives of West Azerbaijani Turks. Advanced intellectuals, the thinking minds of the people were persecuted with names "kulak", "bey", "khan", landlord", "golchomag", "superstitionist", "nationalist", etc. Armenian nationalists skillfully used the current situation to implement their insidious policies. In 1948-1953, they prepared the theoretical concept of the way to mass deportation of Azerbaijanis from their historical-ethnic lands and with the massacres of 1988. They realized the plan of mono-ethnicization (mono-armenianization). A great and rich center of culture like Western Azerbaijan was destroyed in front of the eyes of the world and erased from the scene of history.

Keywords: *Tsarist Russia, the Caucasus, occupation, Turkish society, Zangezur, Goyche, Iravan, Akhiska, the Armenian problem.*

Rusya-İran (1826-1828) ve Türkiye-Rusya (1828-1829) savaşlarının Rusya'nın lehine sonuçlanmasıyla Çarlığın Kafkasya'daki hâkimiyeti yayılarak sağlamlaşmıştır. İşgale uğrayan yerler ise tarihî Türk toprakları olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya'yı işgalden sonra Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi olgusu oldukça gizli yürütülen ve sinsî bir planın ilk adımı idi. Tarihî belgeler Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesinin asıl gayesini açıkça ortaya koymaktadır. Son iki yüz yılda meydana gelen olaylar Kafkasya'da yalnızca Azerbaycan Türklerine yönelik değil genel karakterde Türklere karşı yöneltilmiştir. Bunun asıl gayesi de Asya'da yaşayan Türklere Azerbaycan ve Anadolu Türklüğünün coğrafi bağının koparılması ve arada bir tampon Ermeni devletinin yaratılması idi.

Büyük devletlerin Ermeni konusuyla yakından ilgilenmeye başlaması Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı 19. yüzyılın sonlarına doğru kendini göstermiştir. Rusya anılan büyük devletlerden biri idi ve kendi emperyalist gayesi için Ermenileri maşa gibi kullanma arzusunda idi. Başta İngiltere, Fransa ve Amerika olmak kaydıyla batılı emperyalist devletler de Ermenilerden yararlanmak gayesini taşımış ve kendi gayelerine hizmet edecek Ermeni grupları oluşturmuştur. Ancak hiçbir devlet Rusya kadar Ermenileri kendi menfaatleri doğrultusunda teşkilatlandıramamış ve kullanamamıştır.

Rusya, Ermenilerden yararlanarak Kafkasya, Anadolu ve Yakın Doğu'da büyük nüfuz kazanmayı asıl gaye edinmiş, bundan hareketle Ermeni meselesini uluslararası alana taşıyarak Ermenileri kitleler hâlinde göç ettirip Kafkasya'da yerleştirerek bir tampon devlet oluşturmak gayesini gütmüştür (Güher-Açıkşes, 2016, s. 89).

1. Çarlığın Kafkasya Siyasetinin Detayları

Çarlığın Batı Azerbaycan topraklarını Ermenileştirmesi olgusu Kafkasya bölgesindeki siyasi ve demografik yapının değiştirilmesine hizmet etmekteydi. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarından itibaren maşa olarak kullanılacak Ermeniler teşkilatlandırılmaya ve silahlandırılmaya başlanmış, yapay olarak oluşturulan toprak talepleri ve saldırılar bölgede gerçekleştirilecek katliamların ve beşerî felaketlerin temelini oluşturmuştur.

Çarlık Ermeni toplumuna karşı oldukça himayeci ve tarafgir siyaset izleyerek kendi ideolojik-emperyalist çizgisinde yürüyen bir yönetim anlayışı benimsemiştir. 19. yüzyılın sonlarında yapay olarak başlatılan Ermeni-Azerbaycanlı çatışmaları Putilov fabrikası

işçilerinin 1905 yılındaki grevi ile zirve noktasına ulaştığında Ruslar Ermeni teröristlerini Bakü’de kullanmaya başlamış, akabinde iki toplum arasında 6-9 Şubat 1905 tarihlerinde devam eden çatışmalar başlatılmıştır. Azerbaycan’ın büyük dram yazarı Cafer Cabbarlı “1905 Piyesi” adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Ermeni şovenistleri belirli bir plan dâhilinde Azerbaycan Türklerine karşı soykırıma varan katliam siyaseti hayata geçirmiş ve bölgeyi Türksüzleştirme yolunu izlemiştir. (Z. Muharremov’un yazmış olduğu “Unutulmaz Sazlı Sözlü Yurdumuz” adlı eserinde işaret ettiği gibi 20. yüzyılın başlarında Ermeni milliyetçileri Azerbaycan Türklerini tarihî topraklarından planlı biçimde katliamlar yürütüp soykırıma varan vahşiliklerle çıkarmaya başlamışlardır.)

“Aslında Göyçe bölgesindeki Türklerin zorla göçe tabi tutulması 1828-1829 yıllarından başlamış ve bu süreç aşamalı biçimde devam ettirilerek 1905 yılında Ermeni ve Azerbaycan Türkleri arasında çarpışmaların meydana gelmesine zemin hazırlanmış, masum halka karşı yapılan saldırılarda sayısız kanlar akıtılarak kurbanlar verilmiştir” (Məhərrəmov, 2011. s. 5).

Aşama aşama büyüyen bu olaylar Rusya’nın emperyalist amaçlı çizgisi doğrultusunda hem Çarlık hem de Bolşevik Rusya döneminde aynen devam ettirilmiştir. Çarlığın Kafkasya siyasetinin detayları aşağıdaki gibi karakterize edilebilir:

1. Azerbaycan’ın Çarlık tarafından işgalinden sonraki dönemde uygulanan göç ettirme siyasetinin temel prensipleri;
2. Siyasi anlamda Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesinin asıl gayesine örnek oluşturan manzarası;
3. İdeolojik çizgi doğrultusunda yürütülen işlerin emperyalist gayesinin devlet seviyesinde kavramsallaştırılması;
4. Coğrafi yönden Ermeni göçlerinin bölgeye yönlendirilmesinin gayesi ve oluşturduğu düşünce;
5. Bu sürecin temelinde belirlenerek hayata geçirilmiş bir planın Azerbaycan Türklerine karşı gelecekte bir vasıta olarak kullanılabilirliği;
6. Güney Kafkasya örneğinde Ermenilerin yaptığı katliamların oluşturduğu düşünce ve terör yapılanmalarının genetik formülü;
7. Sovyet döneminde Ermeni tipinin ideolojik çizgi seviyesinde oluşması vb.

Çarlık döneminden başlayarak Ermenilerin devlet siyaseti seviyesinde organize biçimde çeşitli yerlerden göç ettirilerek Azerbaycan topraklarında yerleştirilmesi süreci Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra daha da agresifleştirilerek devam ettirilmiştir. Zengezur, Göyçe, İrevan, Ahıska vb. bölgelerde yürütülen ikiye bölünmüş siyasetle Ermeniler aşırı derecede korunmuş, terör estirmelerine göz yumulmuş ve Türk toplumuna karşı devlet terörü niteliğindeki yönetsel baskılar kendini göstermiştir. Lokal seviyede meydana gelen çatışmalarla Ermeniler terör yapılanmalarına yönelmiştir. Türk kültürüyle ilgili olan bütün anıtlar saldırılara maruz kalmış, önceleri gizli olarak yürütülen çalışmalar bir müddet sonra açıkça yürütülmeye başlanmış ve yapay olarak oluşturulan sahte belgelerle buraların Ermeni yurdu olduğu iddiaları yüksek sesle dile getirilerek bölgede mono-etnik bir Ermeni toplumunun yaratılması hayata geçirilmiştir. B. Kurbanov Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yürüttüğü soykırım siyasetinin tarihin çok eski dönemlerinden başlatıldığını tarihî belgelerle ispat etmiştir. *“Ermeni Taşnaksütyun partisine bağlı teröristlerin Azerbaycan’ın Nahçıvan, Zengezur, Şamahı, Ağdam, Şuşa, Bakü, Gedebe, İrevan bölgesi, Eçmiedzin kazasının Uşa Azeri, Kütüklü, Koşabulak, İrgü gibi yerlerde yaptıkları vahşilikler”*

(Qurbanov, 2009, s. 5) Rusya'nın Ermenilerden kendi menfaatleri doğrultusunda yararlanması onların emperyalist siyasetlerinin temel prensibinden kaynaklanıyordu. İrevan, Eçmiedzin, Zengezur, Dereleyez, Dereçiçek, Karabağ, Nahçıvan, Şamahı, Gence, Tiflis ve Bakü'de meydana gelen terör olayları sonucu oluşan karışıklıklar bu olayların belirli gayeler doğrultusunda planlandığının göstergesi idi. Örnek olarak 1918-1920 yıllarında Göyçe Gölü'nün doğu ve kuzey sahillerinde bulunan Azerbaycan köylerinin 84 tanesi yerle bir edilmiş, buralarda yaşayan masum halkın çoğu gaddarcasına katledilmiştir. *“Basarkeçer bölgesinin 22 köyünde 115 binden fazla hane bir haftalık gibi kısa bir zamanda yağmalanmış, kadın-erkek demeden katledilmiş ve canını kurtaranlar her şeyini bırakarak Gence ve Cavanşir kazalarına ve diğer yerlere sığınmıştır”* (Məhərrəmov, 2011, s. 6). Zengezur'da, Mıgri bölgesi örneğinde meydana gelen olaylar tarihin acı tecrübesi ve Türklere karşı yürütülen emperyalist siyasetin tipik örneklerindedir. Çarlık Rusya 1831-1918 yılları arasında halkının %90'ından fazlasını Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu Batı Azerbaycan'ın (bugünkü Ermenistan) etnik yapısını kesin olarak değiştirme gayesinden başka hiçbir şey düşünmemiştir. Benövşepuç, Buğakar, Düz Kışlak, Aldere, Emrekar, Eynezir, Lehvaz, Maralzemi, Merze, Mülk, Tağemir, Tuğut, Tey ve diğer köylerde meydana gelen olaylar tarihî süreçte bölgeyi Türklere temizleme siyaseti doğrultusunda yürütülen emperyalist metodu bütün yönleriyle ortaya koymaktadır. Hidayet Orucov'un *“Burdan Min Atlı Keçdi”* eserinde vurguladığı gibi Mıgri bölgesinin halkının Orta Çağlara kadar tamamı Azerbaycan Türklerinden ibaret olmuş, 16. yüzyılın başlarından başlayarak yavaş yavaş buraya yönelik Ermeni göçleri izlenmiştir. 1918 yılında Rusya'nın maşasına dönen Andranik'e bağlı teröristler Zengezur bölgesinin diğer yerleri gibi Mıgri'deki Azerbaycan köylerini de yerle bir etmiş, masum halkını soykırıma tabi tutmuş, canını kurtaranlar ise Aras ırmağını geçerek Güney Azerbaycan, Nahçıvan ve Zengilan'a kaçmaya mecbur olmuştur. Zengezur bölgesinin yöneticisi Gence valisine 15 Aralık 1918 tarihinde yolladığı 745 numaralı raporu ve 114 numaralı telgrafında Andranik'in Mıgri bölgesinde yaptığı katliamlar ve soygun olayları şu cümlelerle tasvir edilmiştir: *“İngiliz-Fransız temsilcilerine verilen vaadin aksine Ermeniler başta Andranik olmak kaydıyla otuzdan çok Türk köyünü yerle bir etmiş, yakıp yıkmış ve yağmalamıştır. Köylerin sakinlerinden kaçmaya fırsat bulamayanlar kılıçtan geçirilmiştir”* (Orucov, 2016, s. 149).

Azerbaycan topraklarında monoetnik Ermeni toplumunun oluşturulması siyaseti Rusya'nın Azerbaycan'ı işgalinin ilk günlerinden itibaren başlamıştır. Bu sürecin tarihî manzarası Türkmençay Antlaşmasında yansıtılan *“Ermenilerin tarihî Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesine hiçbir engel çıkarılmaması”* şeklindeki madde ve daha sonraki dönemlerde çeşitli süreçlerde verilen kararlar Çarın emri ile Tiflis valiliği tarafından yürütülen olaylar emperyalizmin asıl simasını ifşa etmektedir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarından başlayarak Azerbaycanlı aydınlardan başta Feridun Bey Köçerli, Nesip Bey Yusufbeyli, Fethali Han Hoylu ve diğerlerinin gizemli biçimde katledilmeleri, 1905 ve 1918 yıllarında hayata geçirilen katliamlarla Türk köylerinin yağmalandıktan sonra yakılıp yıkılmaları sonucu tarih sahnesinden silinmeleri yürütülen tarihî-siyasi süreçlerin dinamik manzarasını ortaya koymaktadır. Trans Kafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti İşçi, Köylü, Kızılordu, Bahriyeli Milletvekilleri Sovyeti Merkezi Komitesinin 18 Şubat 1929 yılında yaptığı toplantının 3 numaralı protokolünde *“Nüvedi, Ernezir ve Tuğut köyleri Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin Cebrail kazasından alınarak Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin Mıgri kazasının yönetimine geçsin”* şeklinde direktif verilmiştir. Sürecin sonraki dönemlerinde çeşitli seviyelerde konuya ilişkin müzakereler yapılmış, karşı çıkılmalar olmuştur. Örnek olarak 26 Kasım 1968 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi bürosunda konuya yeniden bakılmış ve çeşitli sınırlar halkın karşı çıkmasına bakılmaksızın Ermenilerin lehine kararlaştırılmıştır.

Yirminci yüzyıl Azerbaycan'ın sosyo siyasi, tarihî, edebî kültürel ve sanatsal düşüncesinde özel bir yere maliktir. Çarlığın imparatorluk boyunca sebep olduğu dalgalanmalar, Cumhuriyet'in kurulması dönemindeki olayların karmaşıklığı, Bolşeviklerin Çarlık Rus imparatorluğunun siyasetini devralarak daha acımasızca yürütmesi ve gayri Rus halklara karşı yürüttüğü şovenist karakterli etnik siyaset, Sovyet döneminde kolektifleştirme adı altında millî ögelere yapılan tecavüzler ve 1937 yıllarında Stalin'in emriyle başlatılan sürgün ve kırgın dalgası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan karmaşık durum ve alınan kararlar, 1948 yılında Azerbaycan Türklerinin Batı Azerbaycan'dan (Ermenistan) kitlesel biçimde zor kullanılarak göç ettirilmesi, 1968 yılında komünist yönetim tarafından hayata geçirilen tedbirler paketi ve 1980 yılları boyunca meydana gelen dalgalanmalar sürekli olarak Azerbaycan Türklerinin aleyhine olmuş ve bu olaylar belirli bir plan dâhilinde yürütülmüştür.

2. Sovyetler Birliğinin Türk Halklarına Karşı Devlet Siyaseti

Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına karşı son derece olumsuz yaklaşımı tamamen farklı bir konudur. Örnek olarak Ahıska-Ahılkelek Türklerinin 1828-1829 yıllarında topluca sürgünü, 15 Kasım 1944 yılında göçürülme adı altında yürütülen sürgün, Kırım Türklerinin 18 Mayıs 1944 tarihinde bir gecede hayvan katarlarına balık istifiyle doldurularak topluca sürgünü Rus imparatorluğunun ister Çarlık ister Sovyet adıyla yürütülen Rus devlet siyasetinin ideolojisi mahiyet itibarı ile tamamen Türk milletine karşı hayata geçirilmiştir. Devlet Savunma Konseyi'nin 31 Temmuz 1944 yılı kararının bütün yönleriyle geride herhangi bir delil bırakmamak kaydıyla yürütülmesi Sovyet Rus İmparatorluğunun ideolojik karakterinin korkunç simasını ifşa etme yönünden esas belge niteliğindedir.

Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırlarını korumak gayesi ile Devlet Savunma Konseyi aşağıdaki kararları almıştır:

1. *Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınır bölgesinde olan Ahıska, Espince, Adıgün, Ahılkelek, Boğdanovka bölgelerinde yaşayan Türk, Kürt ve Hemşinliler de dahil olmak kaydıyla 86 bin kişiden kırk bini Kazakistan'a, otuz bini Özbekistan'a, on altı bini de Kırgızistan'a sürgün edilsin.*

2. *Bu sürgün işleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İçişleri Bakanı L. Beriya'ya havale edilmiştir.*

3. *Sürgün 14 Kasım 1944 tarihli kararla belirlenmiştir (Soverşenno sekretno, 1944, s. 6).*

Görüldüğü gibi Bolşevik sistemin belirlediği siyasetin asıl gayesi Türk halklarına karşı yürütülen art niyetli sürecin görünen kısmı olup Ahıska-Ahılkelek ve Kırım Türkleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'a karşı yürütülen ve güya Ermeni taraftarı siyasetin misyonu aslında Ermeni kartından maşa olarak yararlanma gayesinden başka bir şey olmadığını göstermektedir.

14 Eylül 1829 yılında yapılan Edirne Barış Antlaşması mevcut tarihî sürecin bir belgesi olarak ortaya çıkmış ve Çarlık Rusya'nın genelde Kafkasya'da yürüttüğü siyasetin silsilesini göstermiştir. Anılan antlaşmanın maddelerinden biri Ahıska bölgesine İran ve Türkiye'den göç ettirilen Ermenilerin yerleştirilmesi ile ilgilidir. S. Piriyeve ve A. Piriyeve bir yazılarında "Cavahetya bölgesinde yaşayan halkın %92'i Ermeni'dir. Bunlar Adıgün, Ahıska, Espince, Ahılkelek, Boğdanovka bölgelerinde yerleştirilmiştir" (Piriyeve, 2003, s. 150) diye kayıt düşmüşlerdir. Gümrü'den Acarya bölgesine kadar olan topraklardaki Türklerin sürgün edilerek buralara Ermenilerin yerleştirilmesi Rusların Kafkasya siyasetinde Ermenilerden nasıl yararlandıklarını göstermektedir. Türklere karşı dünya genelinde yürütülen yapay "Ermeni Meselesi" Rusya'nın emperyal anlamda yürüttüğü idealde bir model olarak kabul görmüştür.

Çarlığın Kafkasya'yı işgali ile birlikte atılan ilk adımlardan başlayarak imparatorluğun çöküşüne kadar geçen zaman zarfında ve Sovyetler Birliği döneminde Ermeni

kartından yararlanma devletin genel ve vazgeçilmez prensibi olarak belirlenmiştir. Göyçe, Zengezur ve İrevan gibi kültür ocaklarının tarihi en eski çağlara kadar varan bir coğrafyayı vatan yapma anlayışına darbe indirilmesi asla kabul edilmemiştir. Siyasi ve toplumsal olarak gerekli reaksiyon gösterilmiş ve halkın hafızasında bu problem çok yönlü ve bilinçli biçimde takip edilmiş, her fırsattan yararlanılmış, ulu cetlerden kalan vatan topraklarının tekrar elde edilmesi millî bir gayeye dönüşmüştür.

Ermenilerin Kafkasya bölgesine yerleştirilmesi süreci Çarlık döneminde bir aşama olarak göze çarpsa da tarihî yönden yirminci yüzyıldan başlayarak Ermenilerle ilgili siyaset dünya arenasında çok yönlü ve çeşitli alanlarda yürütülmüştür. Meseleye tarihî yönden bakıldığında şu başlıklar ön plana çıkmaktadır:

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden sürecin genel manzarası;

1905 yılında başlayan Ermenilerin Türklere (Müslüman) karşı yürüttükleri saldırılardan 1918 yılında meydana gelen olaylara kadar olan dönemdeki sosyo siyasi süreçlerde kullanılan Ermeni faktörü; (Burada asıl vurgulanmak istenen konu şudur: Ruslar resmî belgelerde Türklere için kasti olarak “Müslüman” terimini kullanarak ideolojik bir yol izlemiş ve bütün resmî yazışmalarda bu terime âdeta meşruluk kazandırmıştır. Rusların bu konuda güttüğü asıl gaye Azerbaycan Türklerini millî kimliklerinden uzaklaştırmaktır. Türkiye'nin bazı tarihî kaynaklarında Azerbaycan Türklerini “Kafkasya'nın Müslüman halkı” olarak kaydetmesi son derece üzücüdür ve hatalıdır).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde Ermenilerin yürüttüğü ihanet ve soykırım olayları;

Sovyetler Birliğinin ideolojik sisteminde belirli coğrafyaların Ermenileştirme siyasetinin genel karakteri ve gayesi;

1920-1930 yılları arasında Sovyet yönetiminin kolektifleştirme adı altında hayata geçirdiği faaliyetlerde Ermeni faktörü;

Stalin döneminde uygulanan katliam ve sürgün sürecinde her olayın Ermenilerin eliyle yürütülmesinin tercih edilmesi; (1944 yılında 100'den fazla Azerbaycanlı aydının komünist rejim tarafından yok edilmesiyle sonuçlanan Boraltan Köprüsü Faciası adıyla anılan ve milletimizin tarihinde eşine, benzerine rastlanmayan bir olay yaşanmıştır. Bu felakette Stalin ve Ermenilerin parmağı olduğuna şüphe yoktur. Boraltan Köprüsü faciası esnasında askerlik görevini yapan **98 yaşındaki Bekir Doğan** orada yaşananları şöyle anlatmıştır: *"Biz bunları köprüden teker teker isimleri okunarak teslim ettik. Sürüye sürüye köprüden geçirildiler. Allah kimseye öyle bir manzarayı görmeyi nasip etmesin. Zaten elimizden alıp götürdüler. Karşıya geçince 'Hoş geldiniz.' demiyorlar. Ellerinde ne varsa süngü mü tüfek mi, vurduğu zaman 'Allah' diye bağıryorlardı. Rusların ellerine geçtikten sonra biz uzaktan bakıyoruz, öyle bir muamele ki, hayvana yapılmayacak bir muamele. Haksız, insafsız, vicdansız bir muamele... Hepsini sıraya dizdiler makineli tüfekle taradılar. Mısır sapı gibi hepsi yere yığıldı."*(Cumhuriyet gazetesi 26.05.2023).

Bu olay birçok kişi ve yer tarafından belirli gayeler doğrultusunda dile getirilmiştir. Dönemin Adalet Bakanı ve Edirne Milletvekili Rüknettin Nasuhioğlu'nun mecliste konuşuyla ilgili bilgilendirilmesi Atatürk Ansiklopedisi'nde “Boraltan Köprüsü Faciası” bölümünde aşağıdaki gibi yer tutmuştur:

“Muhterem arkadaşlar, sorulan hususlar hakkında Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma bakanlıklarından alınan bilgilere göre:

İkinci Cihan Harbinin başından itibaren memleketimize muhtelif devletler tabiiyetini haiz askerî şahıslar iltica etmiş ve bunlar bitaraf bir Devlet olmamız itibarıyla harbin sonuna intizaren Yozgat'ta kurulan kampta enterne edilmişlerdir.

23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı harp ilân etmemiz üzerine, müttefiklerimiz arasında yer almış bulunan Sovyet Rusya kendi tebaasından olan askerî

mültecilerin iadesini istemiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan 22.V.1945 tarihli tezkerede, Almanya ve Japonya ile harp hâline geçmemizden sonra memleketimize iltica etmiş olan müttefiklerimiz tebaasından asker olanların müttekabiliyet şartıyla iadelerinin uygun olacağı teklif edilmiştir. Keyfiyet Bakanlar Kurulunca incelenerek neticede ittihaz olunan Mayıs 1945 gün ve 3/2563 sayılı kararla; ‘Almanya veya Japonya veya her ikisi ile harp halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecilerin yalnız askerlik hizmetine mensup olanlarının müttekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmeleri’ tasvip edilmiştir. Bu karar mucibince ve Ankara’daki Sovyet Sefareti ile müttekabiliyet esasını tespit eden bir nota teatisi suretiyle (237) Sovyet askerî mültecisinden (195) i ilk parti olarak 6.VIII.1945 tarihinde Tıhmıs kapısından Sovyetlere iade edilmiştir. Fakat Sovyetlerin, Rusya’ya iltica etmiş olan bir subayımızla iki erimizi, izlerinin bulunmadığını beyanla geri vermedikleri ve bu suretle müttekabiliyet esasını ihlâl ettikleri cihetle, müttekabisinin ve ilk partisinin sevki esnasında yolda kaçan birkaç kişinin iadesinden vaz geçilmiştir. Bundan sonra Başbakanlığın tensibiyle Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma bakanlıklarının temsilcilerinden kurulan komisyonca tanzim olunan rapor Bakanlar Kurulunun 1.IX.1947 tarihli toplantısında incelenerek, komisyon raporuna göre işlem yapılması uygun görülmüş ve böylece Yozgat kampının dağıtılarak yurdumuzda kalmayı arzu edenlerden Türk ırkından olanların vatandaşlığımıza alınması esası kabul edilmiştir.”

1948 yıllarında Sovyet İmparatorluğunun Azerbaycan Türklerini kitle hâlinde zorla göçe tabi tutarak Türklerin tarihî topraklarının Ermenileştirilmesi;

1984-1988 yılları arasında Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmesinin yeni ve son aşamasının göz önüne serdiği manzara, mono etnikleştirme siyasetinin gerçekleştirilmesi vb.

Bütün bu olaylar, sürecin yürütülmesinden önce ve yürütüldüğü dönemlerde belirli bir ideolojik gayenin hayata geçirilerek meşrulaştırılmasına yönelik olmuştur. Azerbaycan Türkleri de bu olaylar karşısında millî hafızalarını sapasağlam tutarak mitolojik tarihî bilincin canlanmasını sağlamış ve millî kültür kodlarını kutsal değerler toplamı şeklinde algılayarak korumuş, bunlar da millî birlik temelinde kendini göstermiştir. Azerbaycan Türkleri toplum olarak bu süreçlere karşı kendi tavrını geliştirmiş, bazı dönemlerde siyasi hakimiyetin meydana gelen olaylar karşısında tereddüde düştüğü dönemlerde ona karşı en sert biçimde reaksiyon göstermiştir. Bazı yöneticilerin tereddütlü davranmasının nedeni de iki yüz yıl zarfında halk üzerinde kurduğu baskı, sürgün ve katliam olaylarının oluşturduğu korku ile birlikte Rus yönetimine bağlı olabilecek şahsiyetsizlerin stratejik görevlere atanmasından kaynaklanmıştır. Toplumun millî aydın kesiminin geneline yakını ise İrevan, Zengezur, Karakilise, Pembek, Hallavar, Gümrü, Göyçe gibi Türklerin en eski kültür merkezlerinden yetişmiştir. Azerbaycan Türklerinin zengin folkloru, etnik kültür vasıtaları, millî arkeolojisi Sovyet döneminde halkın kendi millî kimliğine sarılmasında hayati önem taşımıştır. Hilekâr Ermeni siyasetinin gemi azya aldığı dönemlerde halk tek bir yumruk gibi birleşmiş, millî aydınların haykırıları (örnek olarak merhum şair Hüseyin Arif’in “Göyçeliler dağılmayın Göyçe’den/Men Arif’em vasiyetim sizedir/Göyçeliler dağılmayın Göyçe’den” şiiri (Niyazlı, 2018, s. 29) Ermenilerin mono etnik toplum oluşturma siyasetine karşı yıkılmaz bir kale gibi yükselmiştir. Yalnızca bu örnek bile Azerbaycan Türklüğünün millî mantalitesini ve psikolojisini açıklar niteliktedir. Tarih, millî hafıza, kutsal törenlerin toplumda oluşturduğu atmosfer, düşman tipi ve ona karşı tek bir noktadan hareket etme anılan dönemlerin genel manzarasını canlandırma yönünden son derece önemlidir.

Yirminci yüzyılda Ermeni saldırılarının ardı arkası kesilmeyen ve bölgenin Türksüz hâle getirilmesini gaye edinen süreçte Azerbaycan yönetimine getirilen Rus taraftarlarının eliyle başlatılan en son süreç 1988 yılında başlayan saldırı olayları ile son aşamasına ulaşmıştır. Hidayet Orucov, 1988 yılı Kasım ayında başlayan olaylarda iki yüz binden fazla

Azerbaycan Türkünün ulu cetlerinin topraklarından güç kullanılarak çıkarıldığını, her türlü mahrumiyet ve baskılara rağmen yılmadan iki yıl dokuz aydan fazla bir zaman zarfında direnen Nüvedi köyünün Ermenileştirilen Batı Azerbaycan'da milli varlığını koruyarak yegâne Azerbaycan Türk köyü olarak mücadelesini yürüttüğünü kaydetmiştir. 8 Ağustos 1991 tarihinde Ermeni ordu birlikleri Kızılordu'nun desteğini alarak Nüvedi köyünde yaşayan (1979 yılı sayımına göre) 1700 Azerbaycan Türkünü son neferine kadar çıkararak sürmüştür (Orucov, 2016, s. 167-168). Yirminci yüzyılda üç defa 1905, 1918, 1988 yıllarında karşılaşan Nüvedi ve diğer Batı Azerbaycan köyleri Türkün eşi benzeri olmayan kültür merkezleri Sovyet Rus İmparatorluğu'nun yürüttüğü siyasetle insanlığa yakışmayan ıstıraplarla, soykırımlarla karşılaşmış ve cetlerinden yadigâr kalan ocaklarını terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Sovyet Rus ideolojisinin çeşitli adlar kullanarak hayata geçirdiği menfur plan "Halkların Kardeşliği (!)" sloganı ile yürütülmüş, Türk toplumuna insanlığa yakışmayan baskılar uygulanmış, kitlesel katliamlar ve sürgünler gerçekleştirilmiş, ancak Azerbaycan Türkleri vatanını koruma içgüdüleriyle ve millî köküne bağlılığı ile mücadelesini her dönemde yürütmüştür. Yazılan edebî eserler ve sözlü kültür öğeleri hayata geçirilen soykırım, etnik temizleme ideolojisine karşı yürütülen mücadeleleri yansıtmaktadır. Yazılan her şiirde, her makalede, her tiyatro eserinde halkın tek bir yumruk gibi birleştirilmesi gaye edinmiştir. Sözlü edebiyatta bu millî mücadeleyi yansıtan her türlü rengi yansıtan türküler, maniler, rivayetler, efsaneler, masallar, destanlar, atasözleri gibi zengin öğeler oluşturulmuştur. "Vatan, vatan demekten ağzımda dilim yandı" manisinde vurgulanan psikolojik atmosfer, vatana duyulan özlem, hissedilen ıstırap anılan mücadelenin yarattığı klasik bir örnektir. Ayrılık, hasret, yurdun, dedelere ait toprakların kaybedilmesi yirminci yüzyıl boyunca ediplerin ve sanatçıların eserlerinde yansımaları bulmuş, edebiyat bu konuyu işlemiştir. Abbas Sihat'in "Ayıl ey ümmeti merhume, ayıl!" haykırışından sonra Samet Vurgun'un "El bilir ki, sen menimsen", Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın "Azadlıktır mene merhem, sene derman Azerbaycan", Ahmet Cevad'ın istiklal ve bağımsızlık kokan, Türkün bayrağına candan sevdalanmış şairin 1914 yılında Gence'de büyük manevi coşkuyla kaleme aldığı "Çırpınırdı Kara Deniz bakıp Türkün bayrağına" şiiri Türk dünyasının sarsılmaz kardeşliğinin, kültürel ve manevi birliğinin Rus İmparatorluğunun hayata geçirmek istediği hilekâr ve Türk birliğini organik olarak bölme girişimlerine karşı yönelmiş duygu yüklü mesajlardır.

Sonuç

20. yüzyıl Azerbaycan tarihi acılarıyla, felaketlerle, kan ve gözyaşıyla doludur. Rus imparatorluğunun yayılcı emperyalist siyasetinden kaynaklanan katliamlar ve sürgünler diğer Türk halkları gibi Azerbaycan Türklüğünün de en son 20. yüzyılda karşılaştığı dehşet sahneleridir. Ermenilerin maşa gibi kullanılarak yürütülen siyaset şekli bunun an acı ve hem de dehşetli yönlerinden biridir. Azerbaycan'ın tarihî toprakları zorla kopararak Çarlık döneminden başlayıp aşama aşama yürütülen siyaset sonucunda Sovyet İmparatorluğu tarafından Ermenilere hediye edilerek onlara devlet kurmak gibi bir hayali gerçekleştirmiştir. Bu yetmezmiş gibi o topraklarda yaşayan Azerbaycan Türkleri soykırımlarla, zorunlu göçlerle karşılaşmış ve Ermeniler için monoetnik bir coğrafya ihdas edilmiştir. Bu da yetmemiş, Zengezur, Göyçe, Dilican gibi bölgeler de Sovyet döneminde Ermenilere hediye edilerek Türkiye ile Türk dünyasının organik coğrafi bağını kesmek gayesi güdülmüş, Karabağ bölgesi bile 1990'lı yıllarda Ermeni işgaline maruz bırakılarak otuz yıl bu işgal sürdürülmüştür.

Bütün bunlar Batı Azerbaycan'da yaşanan tarihî gelişmelerin genel manzarasını, etnik temizlemenin imparatorluğun yayılcı gayesine dayandığını, Azerbaycan toprakları hesabına mono-etnik Ermenistan oluşturmanın esasını ve son olarak büyük medeniyet kurucusu olan bir halka karşı yönelik tek taraflı siyasetin formülünü, ideolojik gerçeklerin genel durumunu ortaya koymaktadır.

Beşerî özgürlükten yana olduğunu her fırsatta dile getiren Batı dünyası ise art arda yapılan bu sürgünlere, katliamlara, soykırımlara sadece seyirci olarak kalmakla yetinmiş ve riyakârlığını göstermiştir.

Kaynakça

- Devlet Savunma Konseyi Kararı (1944). "Sovershenno sekretno" gaz., Moskova: Kremlin, - 31 Temmuz 1944, - No. 6270.
- Ebru, G. *Prof. Dr. Erdal Açıkse/Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Rusların Kafkas cephesindeki Ermeni politikası*, 89-90
- Gurbanov, B (2009). Kanlı terör gün ışığında, N. Zamanov, R. Aliyev, Ş. Salimbayli, *Terörizm Kan Çilenen Toprak*. Avrupa.
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/boraltan-koprusu-olayi-nedir-boraltan-koprusu-faciasinda-kac-kisi-oldu-2085022>
- Maharramov, Z. (2011). *Unutulmaz sazlı-yözlü yurdumuz*. Çashioğlu.
- Niyazlı, A. M. (2018). *Ağır eller ozanyam*. Zardabi LTD.
- Oruçov, H. (2016). *Buradan bin atlı geçti*. Apostroff LLC.
- Piriyeva, S. (2003). *Türk dünyası ve anavatanım Ahıska*. Ton balığı.

Extended Summary

The policy of Armenian monoethnicization in Azerbaijani lands started from the first days of the Russian occupation of Azerbaijan. This is proven once again by the historical picture of the process, the agreement reflected in the Treaty of Turmanchay (not to create any obstacles to the resettlement of Armenians to the historical lands of Azerbaijan) and the various processes of the subsequent period, the decisions made, the viceroyalty of Tbilisi, and the package of measures implemented at the governor's level. The process going on throughout the 20th century is characterized by a more insidious and sharp sphere of the issue. Starting from the first decades of the century, the terrorist acts committed against intellectuals with advanced worldviews (the mysterious murder of F. Kocherli, N. Yusifbeyli, F. Khoyski and dozens of others), the massacres of 1905 and 1918, the looting of individual villages, and erasing them from the scene of history are historical and political. determines the dynamic picture of processes. In the protocol No. 3 of the meeting of the Central Committee of Soviets of Workers, Peasants, Golden Army, and Sailors' Deputies of the Transcaucasian Soviet Federative Socialist Republic dated February 18, 1929, the villages of Nuvedi, Ernazir, and Tugut were taken from the Jabrayil district of the Azerbaijan SSR and transferred to the administrative district of the Migri district of the Armenian SSR. it is said to be given to management. The subsequent course of the process is characterized by discussions and confrontations at different levels. For example, on November 26, 1968, the issue was reconsidered in the office of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, and despite the protests of the people at various distances, the problem was realized with legalizations in the interests of the Armenians.

In general, the 20th century is a separate stage in the socio-political, historical-social, literary-cultural, artistic-aesthetic ideology of Azerbaijan. The turmoil caused by Tsarist Russia throughout the empire, the complexity of the events during the Republic period, the Bolsheviks' imperial ideology with more complex and sharp approaches to the peoples, encroachments on the national self in the name of collectivization, the merciless wave of repression of the thirty-seventh year, the complex situation of the period after the Second World War, acceptance the decisions made, the resettlement policy of 1948, the package of measures at the government level of 1968 and, finally, the fluctuations throughout the 1980s define the historical context at the imperial level as a whole, making it necessary to work out its ideological foundations at the program level.

The different (and tendentious) approaches of the Soviet era to the Turkic peoples is a separate matter. For example, the migrations of Akhıska Turks in 1828-1829, the migration of November 15, 1944, as well as the deportation of the Crimean Tatars on May 18, 1944 (the event of one night) contain the ideological essence of the empire, based on the historical state policy. The decision of the State Defense Council of July 31, 1944, with all its postulates, is a fundamental document in terms of establishing the danger of the handwriting injected into the ideological wing of the empire:

"For the purpose of protecting the state border of the Georgian SSR, the State Council of the Republic of Georgia has envisaged the following decisions.

1. Deport 86,000 people, including Turks, Kurds, and Hamshin people from Akhıska, Aspinja, Adigun, Ahilkalek, and Bogdanovka districts located on the border of the Georgian SSR - 40,000 to Kazakhstan, 30,000 to Uzbekistan, and 16,000 to Kyrgyzstan.

These exile cases are entrusted to the Ministry of Internal Affairs of the USSR, personally to L. Beria.

Let the date of exile be determined as November 14, 1944" [6].

As it can be seen, the concept defined by the political system is realized in the Akhiska Turks or Crimean Tatars as part of the process of purposeful action against the Turkic peoples. The tendentious attitude towards Azerbaijan reveals the mission of forming the Armenian type and using it as a tool.

The peace treaty of Edirne (September 14, 1829) is defined as a fact of the current historical process and clarifies the geneology of the Caucasian policy of Tsarist Russia as a whole. One of the articles reflected in the terms of the agreement is the placement of Armenians relocated from Iran and Turkiye in Akhiska Pasha. S. Piriyeva and A. Piriyevev write: "It should be noted that 92 percent of the population living in Javakheti region is Armenian. *They settled in Adigun, Ahıska, Aspinja, Ahilkalek, Bogdanovka districts*" [7, p. 150]. *The occupation by Armenians of the territory from Gyumru to the Ajaria valleys once again proves the development of the Armenian formula in Russia's Caucasus policy as a whole. The Armenian problem directed against the Turkish communities is considered as a special model in the imperial ideology of Russia.*

a) *the general picture of the process until the end of the 19th century and the beginning of the 20th century;*

b) *the Armenian factor in political and social processes from the Armenian-Turkish (Muslim) conflict of 1905 to the events of 1918; (here it should be emphasized that the Tsarist Russia started an ideological line by naming the Turkish communities in the region "Muslim" and the process was legitimized in all correspondence. The main principle and purpose of the issue was to separate the Turkish community of the region, especially the Azerbaijani Turks, from their national identity. Unfortunately, some of the history of Turkiye In his works, the Azerbaijani Turks, who are the established population of the Caucasus, were mentioned as the Muslim population of the Caucasus).*

c) *the concept of treason and genocide of the Armenian line during the period of the Azerbaijan Democratic Republic;*

d) *the general aim and purpose of the Armenianization policy in the ideological system of the Soviet era;*

d) *the Armenian issue in the activity program carried out by the Soviet administration system in the name of collectivization in the 20s and 30s;*

e) *priority given to the implementation of the process by Armenians during the period of repression;*

e) *1948 empire transfer policy and Armenianization of historical Azerbaijani lands;*

f) *In 1984-1988, the new and final stage of occupation of Azerbaijani lands by Armenians, realization of mono-ethnicization, etc.*

All this is aimed at the preparation and implementation of the ideological bases relevant to the process and before the process. The preservation of the archaic memory, the mythological layer, the old cultural code at the level of sanctity defines the ethnocosm of society as a type of imagination. Sharp differences were evident between the people's position on the processes as a community, their calls, and the exit from a unified position, and the hesitant and cautious approach of the political authorities. This was caused by the fear created by the empire in two hundred years and the tendency to appoint those suitable for it. Irevan, Zangezür, Garakilsa, Pembak, Hallavar, Gyumru, Goyche, etc., which the literary and cultural environment marks as a common memory phenomenon. geographical areas have been one of the oldest cultural centers of Turkiye.